

EVOLUȚIA LAT. *POMUS*, *POMUM* ÎN ROMÂNĂ ȘI ALBANEZĂ

Profesorului Gr. Brâncuș, la aniversare

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU

Româna continuă din latină numele generic al arborelui care face fructe: *pom* < *pomus*. Împreună cu albaneza, ea conservă, de asemenea, numele generic pentru ‘fruct’: rom. *poamă*, alb. *pemë* < *poma* (pl. de la *pomum* s.n.). În albaneză, substantivul *pemë* denumește nu numai fructul, ci și pomul roditor¹. În cele ce urmează ne propunem să prezentăm o serie de concordanțe și de diferențe între cele două limbi, referitoare la vocabularul pomilor fructiferi și al fructelor, ținând seama de corespondența semantică inițială care face ca termenii cu sens generic să nu participe la inovația, prezentă într-un mare număr de idiomuri din occidentul romanic, constând în specializarea lor ca denumiri ale unei anume varietăți, și anume mărul (și fructul său). Este știut, de asemenea, că rom. *măr* și alb. *mollë* continuă termenul vechi latin *melus* (*malus*), care a precedat inovația². Din capul locului este interesant de reținut faptul că ambele limbi, pentru a desemna arborele care face fructe comestibile, au termeni speciali³, proveniți din același termen propriu latin. Ele continuă, așadar, spre deosebire de majoritatea limbilor romanice, situația din latină, în care se făcea distincție între copaci și pomi fructiferi.

Vom mai observa că denumirea pentru pomul fructifer își lărgește în chip asemănător sfera în cele două limbi moderne menționate, intrând în concurență cu termenii generici pentru ‘copac’ (care acoperă atât sfera arborilor de pădure, sălbatici, cât și pe aceea a pomilor din livadă): rom. *pom* poate forma serie sinonimică cu *arbore* și *lemn*, moștenite din latină, și cu *copac*, păstrat din substrat. În albaneză, *pemë* poate prelua rolul termenilor *dru* ‘lemn’ (de origine autohtonă) și *lis* ‘copac’ (împrumut din slavă). Lărgirea sferei de întrebuințare (folosirea rom. *pom* și a alb. *pemë* indiferent de faptul că arborele desemnat face sau nu fructe

¹ Pentru bibliografia privitoare la etimologia latină a acestor termeni albanezi și românești și la evoluția lor semantică, în comparație cu situația din limbile romanice, vezi Vătășescu 1997: 154, 169. Cu privire la problemele fonetice ridicate de evoluția puțin obișnuită a lat. *o* > alb. *e* (considerată indice de vechime a împrumutului albanez din latină), vezi Bonnet 1998: 83, 84, 101.

² Vătășescu 1997: 167, cu bibliografie. Pentru concordanțele de limbă și etnologice, legate de importanța mărului în cultura tradițională a românilor și albanezilor, vezi Brâncuș 1999: nr. 152.

³ Damé [1905], traduce, de exemplu, rom. *pom* prin fr. *arbre fruitier*.

comestibile) dovedește poziția solidă pe care termenii în chestiune au avut-o și continuă să o aibă în cele două idiomuri.

Termenii din latină prezintă următoarea organizare: *pomus*, -i, s. m. ‘pom fructifer’, *pomum*, -i, pl. -a ‘fruct, poamă’ (Guțu, 1983, s.v.)⁴; *arbor*, -oris ‘arbore, copac’, *arbor abietis* ‘brad’, dar și *arbor fici* ‘smochin’ (Guțu, 1983, s.v.); *lignum* ‘lemn (lemne)’, în accepțiunea de ‘bucăți de materie lemnoasă, buturugă; obiect(e) de lemn’, dar și în aceea, poetică, de ‘arbore’, de fapt, ‘pom’ (Guțu, 1983, s.v.).

În română, raporturile semantice dintre *pom*, *arbore*, *copac* și *lemn* sunt următoarele: „Cuvântul *arbure*, care se găsește în textele vechi ardelenne până în sec. XVII, rar și în acestea, a fost înlocuit de popor prin *pom*, *copac* și pe alocurea prin *lemn*”⁵. Reținem de asemenea, din exemplele date de Hasdeu din textele secolului al XVII-lea, utilizarea lexemelor *arbore* și *copac* în legătură cu termeni pentru noțiunea ‘fruct’: *arbori veșteziți fără rod* (*Noul Testament* din 1648), *copaci de toamnă fără roadă* (Biblia de la 1688) (: lat. *arbores autumnales infructuosae*). „În unele regiuni *copac* e termenul generic, corespunzând cu *arbore*; în altele, spre deosebire de *pom*, care e numele arborelui roditor, *copac* se numește în genere orice *arbore* care nu produce roade (*poame*) comestibile”⁶ (DA, s.v.) (subl.ns.). *Lemn* este explicat astfel: „În cele mai multe regiuni, *lemnul* este termenul generic cu care se numește orice vegetal cu tulpina și ramurile vârtoase și rezistente”; (vechi și pop.) ‘arbore, copac (până stă în picioare)’ (DA, s.v.)⁷. După Hasdeu (HEM, s.v. *arbore*), raporturile dintre cele patru cuvinte sunt următoarele: „*arbure* este termenul cel mai general, în care se cuprind *copaci* [sg.], *pomi*, *lemne*; *copaci* [sg.] este *arburele* sălbatec sau neroditor; *pom* este *arburele* care dă poame; *lemn* este *arburele* întrebuințat pentru felurite scopuri...”. În *Dictionarium valachico-latinum*, *pom* este echivalat cu *pomus* și cu *arbor*, iar *pomșor* este redat numai prin *arbuscula*⁸.

Densusianu (1938: 858) constată că *arbure* era încă frecvent folosit în secolul al XVI-lea și că în secolele următoare a fost înlăturat de sinonimele *copaciu*, *pom*

⁴ În ceea ce privește genul numelor de pomi, de arbori în general, datorită terminației -us (simțită de timpuriu ca specifică masculinului), în latina populară se constată trecerea de la feminin (din latina clasică) la masculin (Bourciez 1923: 86–87, cu exemplele: *alnus*, *populus*, *fraxinus*).

⁵ DA, s.v., care adaugă răspunsul dintr-o localitate din Banat, înregistrat de Hasdeu: „Numirea de *arbor* pe aici nu e cunoscută la popor, ci el numește totalitatea arborilor cu un cuvânt: *lemne*”, HEM, s.v. Hasdeu face precizarea că sinonimia lui *arbore* cu *copaci* [sg.], *pom*, *lemn* este proprie textelor vechi.

⁶ Se observă în comentariul dicționarului folosirea mai curând a lui *roade* decât a sinonimului *poame*, deși *poame* are exclusiv sensul ‘fructe’, spre deosebire de *roade*, care are un sens mai larg, mai cuprinzător.

⁷ Pentru sinonimia dintre termenii moșteniți și cuvântul din substrat, *copac*, ca și pentru semantica termenului albanez (*kopaç* ‘buturugă, buștean, trunchi de arbore’) vezi Brâncuș 1983: 68, 162 (de reținut ipoteza că termenul autohton s-ar caracteriza prin anumite restricții semantice în raport cu perechea latină: *copac* ‘trunchi tăiat’ – *lemn*, *arbore*; vezi și Brâncuș 1981).

⁸ *Dictionarium valachico-latinum*: 111 (nr. 3420, 3429).

și *lemn*⁹, fiind reluat, mai târziu, sub forma latinizată *arbore*. Am reținut precizarea pentru că urmărește istoria utilizării cuvântului care ne interesează, *pom*, ca termen generic, în concurență cu sinonimele celelalte. În Ps H (: 173, 86^v / 16 = Ps. 103, 18) găsim pasajul *Sătura-va pomii câmpului și chedrii Livanului cei ce-i rasădiși*, redat în Biblia 1975: 614 prin *Sătura-se-vor copacii câmpului, cedrii Libanului pe care i-ai sădit*; dimpotrivă, pasajul (*Ps. 1, 3*) *Și fi-va ca arburele răsădit la izvoritul apei, carele poamele sale dă-le în vremea sa* este redat în Biblia 1975: 565 prin *Și va fi ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor, care rodul său va fi la vremea sa*¹⁰.

În DLR, articolul despre *pom* se deschide cu precizarea: Nume generic pentru orice arbore sălbatic sau cultivat care produce fructe comestibile; prin generalizare, copac, arbore. Mențiunea că adesea este determinat prin „fructifer”, „roditor” demonstrează, după părerea noastră, că adjectivul devine necesar nu numai ca urmare a calculului, probabil, după sintagmele romanice de tipul fr. *arbre fruitier* (unde, evident, *arbre* corespunde rom. *pom*), ci și pentru că, devenit termen generic prin lărgirea sferei sale de folosire, se impune precizarea calității ‘care rodește’.

Urmărind relația dintre *poamă*¹¹ și *rod* se poate constata specializarea lor: *poamă* denumește fructul comestibil, iar împrumutul din slavă, *rod*, are sensul generic ‘produs vegetal cultivat’¹². De la *rod* se poate forma verbul *a rodi*; de la *poamă* un verb cu sensul ‘porter des fruits, donner des fruits’ (Damé [1905], s.v. *rodi*) nu se poate forma¹³. Nu e lipsit de interes să menționăm faptul că, deși frecvent în limba veche, *poamă* lipsește din *Dictionarium valachico-latinum*, unde apare numai *rod* pentru *fructus* și *roadă* pentru *proles*¹⁴.

Definițiile, pe care dicționarul explicativ albanez din 1954 le dă sub cuvântul *pemë* s. f. (cu pluralul identic cu singularul), sunt următoarele: 1. ‘druri që jep fryt’ (copacul care dă fructe); 2. ‘fryti vetë’ (fructul însuși). Explicațiile pun în evidență raporturile cu termenii *dru* ‘lemn; copac’ și *fryt* ‘fruct’. Relația de sinonimie dintre termenii *pemë* și *fryt* apare și în definiția cuvântului *fryt* prin ‘pemë’¹⁵. Adjectivul

⁹ Termenul *lemn* are și sensul ‘arbore’, ca și termenul retoroman *legn* (Densusianu, 1938: 224, în capitolul despre sensurile speciale ale termenilor moșteniți, dezvoltate înaintea influenței slave). În latină, *lignum* cu sensul ‘arbore’ reprezintă o utilizare poetică (Guțu 1983, s.v.; CDDE, nr. 976, Brâncuș 1999, nr. 142). În chip identic, alb. *dru* ‘lemn’ are și sensul ‘arbore’ (Brâncuș 1999, nr. 142).

¹⁰ Pentru echivalența, în diferite traduceri biblice în română, dintre *rod* și pl. *poame*, vezi Munteanu 2008: 118 – 119.

¹¹ Pentru definiție și exemple, vezi DLR, s.v.

¹² Vezi Sala 1999: 86, cu bibliografie.

¹³ DLR înregistrează verbele *poamă* refl. (pop.) ‘a slăbi extrem de mult, a se usca, a se zbârci, a se stafidi’ (despre ființe); *pomi*¹ refl. (reg.) ‘id.’ și *pomisi* refl. (reg.) ‘a se zgârci’ (= a fi mână strânsă), ‘a se pomăi’. Este vorba, însă, despre verbe formate de la *poamă* cu sensul ‘fruct uscat’. Pentru etimologia lui *poamă*, vezi DLR, s.v.; pentru etimologiile celorlalți doi termeni, vezi Loșonți 2001: 118. Mulțumim doamnei Iulia Mărăgărit pentru a ne fi atras atenția asupra acestei derivări. Pentru sensul ‘bob de strugure stafidit, stafidă’ al lui *poamă* în graiuri din sud vezi DGDS III: 82.

¹⁴ *Dictionarium valachico-latinum*: 115 (nr. 3797, 3798).

¹⁵ Pe lângă sinonimia cu *pemë*, *fryt* denumește și partea florii care adăpostește semințele. Atât termenul de bază cât și derivatele au, spre deosebire de *pemë* și derivatele sale, sensurile ‘produs’,

derivat *frytore* (probabil, mai nou) este interesant pentru că se asociază cu *pemë* ‘pom’ pentru a reda sintagma *pom fructifer* (*arbre fruitier*): *pemë frytore* (FS 1954); de notat că un derivat *pemor*, *pemore* ‘fructifer’ nu pare să existe.

Raporturile indicate de definițiile cuprinse în dicționarul din 1954 evidențiază ca termeni generici pentru a denumi arborii (copacii), indiferent de faptul că fac sau nu fructe comestibile, *dru* ‘lemn’ și *lis* ‘arbore, copac’. Cu toate acestea, există, ca și în română, situații în care, cu funcția de termen generic, apare *pemë*, termen care are o frecvență ridicată.

În definițiile pentru numele varietăților de pomi (măr, păr, piersic etc.), FS 1954 utilizează sinonimul *dru* ‘lemn’, în vreme ce, pentru numele fructului corespunzător, utilizează ca termen explicativ exclusiv *pemë* și nu *fryt*. Despre ‘păr’ și ‘pară’ se spune: *dardhë ‘dru ... që na jep një pemë të shijshme ... që quhet edhe kjo dardhë’* (lemn (=copac) ... care ne dă un fruct gustos ... care se cheamă și el *dardhë*); *mollë* (‘măr’) *‘dru nga familia e Rozacevet ... ; pema vetë’* (lemn (= copac) din familia Rosaceelor... ; fructul însuși); *pjeshkë* (‘piersică’), *‘dru ... që jep një pemë mishatake ; pema vetë’* (lemn (= copac) ... care dă un fruct cărnos; fructul însuși) etc. În Dicționarul din 1980 (care pentru explicarea numelui fiecărei varietăți de pom apelează tot la sinonimul *dru*), definiția numelor de fructe cuprinde un sinonim mai puțin frecvent decât *fryt* și *pemë*, și anume *kokërr*¹⁶. Din definiția dată de FS 1980 termenului *kokërr* reiese că sensul principal și propriu nu este ‘fruct’, ci ‘bob, boabă’, *kokërr* putându-se folosi pentru a desemna fructele cu formă rotundă, boaba de strugure, sămânța (boaba) de cereale (de grâu, de orez).

Între cele două dicționare explicative se observă și alte diferențe de organizare a materialului. Dicționarul din 1954 așeza numele pomului și numele fructului sub două sensuri diferite, tratând separat denumirea pomului de denumirea fructului. Dicționarul din 1980 le cuprinde în cadrul aceluiași sens, despărțite ca două simple accepțiuni semantice. Articolul pentru termenul *pemë* este structurat în chip asemănător cu articolele referitoare la soiurile de pomi și de fructe: *dru zakonisht i butë, fryti i të cilit hahet ; fryti i këtij druri, zakonsiht në trajtë kokrrash*¹⁷ *me madhësi e me ngjyra të ndryshme* (lemn (= copac) de obicei cultivat, fructul căruia se mănâncă; fructul acestui lemn (= copac), de obicei în formă de boabe cu dimensiuni și culori diferite).

Derivatele și compusele cele mai numeroase sunt de la sensul ‘fruct’: *pemaxhi* ‘vânzător de fructe’, *pemëtar* și compusul *pemëshitës* ‘id’, *pemurina* s. f. pl. ‘fructe de toate felurile’, *pemurina të thata* ‘fructe uscate, poame uscate’, *pemël* ‘fruct mic și zemos al unor arbuști sau al unor plante de pădure’, *pemla pylli* ‘fructe

‘roditor’, ‘productiv, folositor’. Se observă că, prin sensurile secundare derivate, *fryt* corespunde rom. *rod*. De la *fryt* se poate forma verbul *frytëzoi* ‘a lega rod’; ‘a face fructe, a rodi’ (despre plante și pomi): *frytëzon pema* ‘rodește pomul’ (FS 1980, s.v. *frytëzoi*). Un verb cu sensul ‘a face fructe’, derivat de la *pemë* nu există, așa cum nu există unul în română ca derivat de la *poamă* ‘fruct’.

¹⁶ Vezi în FS 1980 definițiile pentru *dardhë* ‘pară’, *mollë* ‘măr’, *kungull* ‘prună’, *qersh* ‘cireșă’ etc.

¹⁷ Din acest context, sensul ‘boabă’ al lui *kokërr* reiese clar.

de pădure'; de la sensul 'pom fructifer' s-au format *pemishte* 'livadă, fermă de pomi', *pemëtore* 'livadă' (dar și 'prăvălie unde se vând fructe') (FS 1954, FS 1980).

Se poate constata că în albaneză există și termenul *fryt*, împrumutat din latină, ca și *pemë*. Spre deosebire de rom. *frupt*, care pornește de la sensul păstoresc de 'produits d'un animal' al lat. *fructus*, și se încadrează în vocabularul creștin al respectării postului, alb. *fryt* păstrează sensul botanic¹⁸ pe care l-au conservat, cu excepția românei, toate celelalte limbi romanice¹⁹. Alb. *fryt* 'fruct; produs, rod, rezultat; câștig' (FS 1954, s.v.) conservă destul de fidel structura semantică a lat. *fructus*: 'produs, rod, fruct' (Guțu 1983 s.v.) și corespunde rom. *rod*. În traducerea lui Buzuku apare (la 1555) și verbul *frujtoj* 'a rodi'²⁰ (Çabej 1996: 215). Perechii rom. *poamă*, *rod* îi corespunde în albaneză perechea *pemë*, *fryt*.

Contextele în care apare *pemë* sunt numeroase: *pemë të bëra*, *të pabëra* 'fructe făcute (coapte), nefăcute (necoapte)²¹, *lëng pemësh* 'zeamă, suc de fructe', *pemët kanë bërë shumë* 'fructele s-au făcut multe' (recoltă bună, bogată), *mbeldh pemët* 'adună (recoltează fructele)' (FS 1980).

Neașteptate sunt echivalările pe care le face Franciscum Blanchum (Frang Bardhi) în dicționarul său latin-albanez de la 1635, traducând cu *mollë* 'măr' lat. *pomum*, iar *pomarium* cu *kopshti mollevet*²². Bardhi pare, așadar, a atribui termenului din latină sensul dezvoltat de urmașii romanici. O echivalare asemănătoare găsim și în *Dictionarium valachico-latinum*, unde *mară* (variantă feminină a numelui neutru de fruct *măr*) este echivalat cu lat. *pomum*, iar varianta *măr* este tradusă cu *pomus* și *pomum*. Dacă *măr vărateg* este redat prin *pomum aestivale*, *măr dulce* cu *pomum dulce*, *măr iernateg* este tradus, totuși, cu *malum serotinum*, iar *măr vărgat* cu *malum variegatum* etc.²³.

O dovadă a importanței pe care termenul *pemë* 'fruct' o are și a locului său în vocabularul albanezei literare (standard) contemporane este faptul că apare ca termen generic încă în primele lecții ale unui manual pentru străini de învățare a albanezei: *Në këtë dyqan Vera blen në çdo stinë perime të freskëta dhe pemë të ndryshme e të mira* (În această prăvălie Vera cumpără în orice anotimp zarzavaturi (legume) proaspete și fructe diferite și bune). Urmează înșiruite sub denumirea comună *pemë* numele de fructe: *mollë* (măr, mere), *dardhë* (pară, pere), *rrush* (struguri), *portokalle* (portocale), *limon* (lămâie), *arra* (nuci), *pjeshka* (piersici), *fik* (smochină, smochine). Cuvântul este reluat cu frecvență destul de ridicată în lecțiile următoare; într-un exercițiu de conversație: *Ne hamë edhe ëmbëlsira ose*

¹⁸ Pentru sensurile în latină ale lui *fructus*, vezi Ernout, Meillet 1959, s.v. *fruor*.

¹⁹ Pentru concordanțele și diferențele de sens dintre română, albaneză și limbile romanice, vezi Vătășescu 1997: 154.

²⁰ Care nu s-a păstrat în limba actuală (vezi și nota 15).

²¹ Pentru corepondența dintre română și albaneză referitoare la utilizarea verbelor *a face refl.* *bëj refl.* cu sensul 'a se coace', vezi Brâncuș 1999: 80.

²² Blanchum 1635: 101. În același secol, însă, Pjetër Bogdani echivalează it. *frutti* cu alb. *pemë* (vezi Çabej 1996: 215).

²³ *Dictionarium valachico-latinum*: 100 (nr. 2478, 2542–2553).

pemë (Noi mâncăm și dulciuri sau fructe); la fel: *Ajo vuri mbi tryezë ... dhe pemë të ndryshme* (Ea puse pe masă ... și fructe diferite)²⁴.

Cu sensul generic „arbore, copac”, fără referire la calitatea de pom fructifer sau nu, *pemë*²⁵ apare, în manualul menționat mai sus, câteva lecții mai târziu: *Në orën tetë nisen nga shtëpia. Pas një ore arrijnë në pyllin e vogël. Ata ulen nën një pemë dhe çlodhen* (La ora opt pornesc de acasă. După o oră ajung în pădurice. Ei se așază sub un pom și se odihnesc)²⁶; dată fiind asocierea cu termenul care are sensul ‘pădure’, putem presupune, cu destulă îndreptățire, că nu este vorba de pomi fructiferi. În chip asemănător, în exemplul următor, luat din textul care simplifică o snoavă, felul arborelui nu are importanță, rămânând neprecizat: *Një ditë, një majmun i vogël pa nga një pemë një arrë në barr. ... Atëherë një majmun i madh kërcëu nga dega e një peme dhe e mori arrën* (Într-o zi, o maimuțică a văzut dintr-un pom o nucă în iarbă. ... Atunci o maimuță mare a sărit de pe creanga unui pom și a luat nuca)²⁷.

Un alt manual, apărut în 2007, introduce în lecția a VI-a *frutë, -a* s. f. ‘fruct’, neologismul împrumutat din italiană, iar în lecția următoare introduce texte în care apare *pemë* cu ambele sensuri, ‘pom fructifer’, ‘fruct’²⁸.

Vitalitatea denumirii *pemë* ‘fruct’ în albaneză este dovedită de persistența sa în graiul albanezilor din Italia. Într-un manual alcătuit pentru învățământul primar urmat de copii *arbăreși* se află liste bilingve (în italiană și în graiul albanez local) elaborate pe câmpuri onomasiologice. Se constată că termenul *pemë* ‘pom’ a fost înlocuit de împrumutul *arvur* din italiană, dar că *pemë* ‘fruct’ s-a păstrat, în chip surprinzător, nefiind concurat de cuvântul italianesc corespunzător *frutto*, care apare în lista paralelă. Cuvintele din albaneză pentru a desemna pomii fructiferi și fructele sunt introduse ca echivalente pentru denumirile din italiană. Cu privire la inventarul de cuvinte albaneze, autorii fac următoarea remarcă, după ce dau lista de nume din italiană, (masculine, referitoare la pomi, și feminine, referitoare la fructe): *Come si può vedere [în albaneză] non c'è nessuna differenza tra albero e frutto*, Candreva, Stamile [1979]: 49.

În dialectul aromân, numele generice pentru pomul fructifer și pentru fructul înșuși sunt omonime la singular. Diferența se face la plural: *pom* s. m., cu sensul

²⁴ Radovicka, Karapici, Toma 1975: 81, 82, 96, 107; cuvântul este introdus în lecția a treisprezecea și repetat în lecțiile a cincisprezecea, a șaptesprezecea.

²⁵ FS 1980 s.v. dă următoarele exemple: *pemë gjelbërimi (zbukurimi)* ‘pomi (arbori) de verdeață (de înfrumusețare = de ornament)’, *pemët e pyllit (e parkut)* ‘pomii din pădure (din parc)’.

²⁶ Radovicka, Karapici, Toma 1975: 127 (lecția a 21-a); notăm că manualul are mai multe volume, iar exemplele pe care le dăm se află în primul volum.

²⁷ Radovicka, Karapici, Toma, 1975: 176.

²⁸ Pani 2007: 58, 66. Un exemplu care dovedește funcția de termen generic a lui *pemë* ‘pom’: *Afër kopshtit zoologjik është edhe kopshtit botanik. Aty ka shumë bimë, pemë dhe lule*. (Lângă grădina zoologică este și grădina botanică. Acolo sunt multe plante, pomi și flori). În aceeași ordine sunt introduși termenii *frut, -i* s.m. și apoi *pemë* în manualul Bardhi, Ismajli 1980 : 190, 200. Într-o lecție recapitulativă sunt date sinonimele *frut, pemë* (Bardhi, Ismajli 1980 : 222), dar lipsește numele pomului roditor.

‘arbre fruitier’, are pluralul *pon’i*, în vreme ce *pom* s. n., cu sensul ‘fruit (pomme, poire, prune)’, are pluralul *poame* (Papahagi 1974, s.v. *pom*¹, *pom*²): *pomlu sum pom va s’cadă* (pomul-fruct sub pomul-arbore va cădea, în echivalarea lui Papahagi 1974, s.v. *pom*²). S-a conservat, ca și în dacoromână, derivatul *pometum* ‘verger’: *pumet* (Papahagi 1974). Cuvântul moștenit *pom*, pl. *poame* ‘fruct’ este concurat de împrumutul din turcă *ghimiși*, folosit la plural (în graiul grămostean, Papahagi 1974: 622) și de împrumuturile romanice neologice *frut* s. n., pl. *frute* (< it. *frutto*), *frută* s. f., pl. *frute* (< it. *frutta*), *fructu* s. n., pl. *fructe*. Remarcăm situația asemănătoare din albaneză unde formele preluate din italiană au aceeași utilizare: *frut* s. m., *frutë* s. f., concurând forma veche, împrumutată din latină²⁹. În aromână nu există un urmaș al lat. *fructus*, nici cu sensul botanic păstrat în albaneză, nici cu cel religios, format în dacoromână prin continuarea celui păstoresc moștenit din latină³⁰. Nu avem date suficiente despre frecvența arom. *pom*, pl. *poame*³¹.

Este interesant să constatăm că situația diferenței de gen în dialectul aromân corespunde în unele cazuri celei din latina populară: numele pomului este masculin, în vreme ce numele fructului este neutru. Dacoromâna, albaneza și majoritatea idiomurilor romanice conservă din latină forma de plural neutru pentru a desemna fructul, formă interpretată ca feminin singular. După câte se pare însă aromâna păstrează forma de singular neutru latinesc (*pomum* > *pom*), pe care o încadrează, prin formarea pluralului *poame*, în propriul sistem de substantive neutre (CDDE, nr. 1419, Papahagi 1974). În acest tipar se încadrează *per*¹ s. m. ‘păr’, *per*² s. n. (pl. *peare*) ‘pară’ (CDDE, nr. 1326, Papahagi 1974) și *mer*¹ s. m., *meri*, *mer*² s. n. *meare* (: drom. *măr*, *meri*; *măr*, *mere*); există însă și varianta de singular de genul feminin *peară*, explicată, ca și drom. *pară*, din forma de plural *pira* a neutrelui lat. *pirum*. În alte cazuri, numele varietății de pom fructifer și cel al fructului corespunzător se deosebesc la fel ca în dacoromână (numele pomului este masculin, numele fructului este numai feminin și provine din forma de plural a neutrelui latinesc), fără a fi atestate și variante cu forme identice la singular: *prun* s. m., *prună* s. f. (nu există și varianta de nume al fructului de genul neutru). La fel: *cireșu* s. m. ‘cireș’, *cireașe* s. f. (pl. *cireașe*) ‘cireășă’; *kearsic* s. m. ‘piersic’, *kearsică* ‘piersică’ (Papahagi 1974).

În legătură cu felul în care se prezintă perechile care în dialectul dacoromân, în cel aromân și în albaneză continuă perechea *pomus*, *pomum* din latină, se pot constata, cum am văzut, diferențe. În dacoromână se păstrează cu genul masculin

²⁹ Çabej 1996: 218.

³⁰ Lat. *fructus* lipsește din capitolul despre lexicul românei comune, elaborat de I. Coteanu în TILR II : 293 și u., precum și din *Indicele* de termeni moșteniți din Papahagi 1974.

³¹ Ar trebui reținut faptul că termenul circulă la plural cu sensul ‘dulciuri, lucruri de mâncare, aduse ca daruri’ (la nuntă, la botez) și nu cu sensul propriu botanic. Accepțiunea aceasta semantică ne-a fost comunicată de Nicolae Saramandu, căruia îi mulțumim pentru precizarea făcută. Specializarea semantică ar putea fi considerată un semn al scăderii frecvenței de folosire cu sensul propriu.

pom (< *pomus*) și cu genul feminin numele fructului, *poamă* (< pl. *poma* < *pomum*)³². În dialectul aromân se constată aceleași diferențieri ca în dacoromână cu referire la numele celor mai multe dintre varietăți; excepție fac însă chiar termenii generici: *pom*, *-i*; *pom*, *poame*. Aromâna nu a moștenit, în acest caz, numele neutru de plural: *poma*. Ca și dialectul aromân, albaneza prezintă identitate de formă între numele generic al pomului fructifer și cel al fructului; în albaneză însă amândouă sunt de genul feminin, această identitate nelimitându-se la singular (ca în aromână), ci se prezintă la amândouă numerele și în întreaga declinare. Albaneza a împrumutat numai forma de neutru plural interpretată ca feminin, pe care o folosește pentru desemnarea nu numai a fructului, ci și a pomului roditor³³, atât în cazul termenilor generici, cât și în cazul celor mai multe denumiri de soiuri de pomi și fructe³⁴.

În albaneza actuală numele *pemë* ‘fruct’ este viu și utilizat în mod obișnuit, deși concurat de împrumutul relativ recent din italiană. Împrumutul din italiană s-a sprijinit pe vechiul împrumut din latină, *fryt*. În dacoromână credem – în lipsa, totuși, a unui studiu amănunțit care să urmărească prezența în graiuri și în limba standard – că termenul *poamă* nu mai face parte din lexicul activ, având, poate, și o încărcătură stilistică. O dovadă că această ipoteză este plauzibilă o constituie încercarea de a traduce *pemë* (din exemplele albaneze pe care le-am dat mai sus) cu rom. *poamă*. Rom. *poamă* este concurat în limba standard de împrumutul din latină *fruct*. Situația aceasta, în care termenul din latină se păstrează, în faza actuală, mai bine în albaneză decât în română, am întâlnit-o și la alte perechi de cuvinte: *aut* > rom. *au*, alb. *a*; *arena* > *arină*, *rërë*, *rânë*; *civitas* > *cetate*, *qytet*; *clarus* > *chiar* ‘clar’, *qartë*; *cogitare* > *cugeta*, *kujtoj*; *desiderare* > *deșidera*, *deșira*, *dëshiroj*; *fructus* > *frupt*, *fryt*; *grumulus* > *grumur*, *grumbull*; *invitare* > *învida*, *ftoj*; *lavare* > *la*, *laj*; *paenitare* > *pănăta*, *pendohem*; *pensum* > *păs*, *peshë*; *pigritor* > *pregeta*, *përtoj*; *quadagesima* > *păresimi*, *kreshmë*; *gens*, *-ntis* > *gint*, *gjind*; *pausare* > *paos*, *răposa*, *pushoj*, **pettia* > *păță*, *pjesë*. Subiectul pierderii în româna contemporană a unor cuvinte moștenite sau al limitării în întrebuințare s-a conturat pe parcursul comparării cu albaneza, limbă în care unele dintre ele sunt mult mai bine fixate în stadiul actual.

³² Pentru felul în care dacoromâna a generalizat sistemul moștenit din latină al numelor de varietăți de pomi și al numelor de fructe, vezi Hristea 1968: 66 și urm., în care se fac precizări privitoare la limbile romanice în general, continuatoare, cu modalități proprii, ale aceleiași diferențieri pe genuri pe care au moștenit-o din latina populară. Exemple din italiană am dat mai sus, raportate la formele din graiul albanez din sudul Italiei.

³³ Un studiu interesant ar putea urmări felul în care se încadrează morfologic numele copacilor care nu fac fructe comestibile. Astfel, împrumturile din latină de nume de arbori care nu produc fructe comestibile, și care au corespondente românești, păstrează genul masculin la care au trecut în faza populară: *plep* (rom. *plop*) < *populus*, *frashër* (rom. *frasin*) < *fraxinus*.

³⁴ Exemplu: *pjeshkë* s.f. ‘piersic’, ‘piersică’, dar *fik* s.m. ‘smochin’, ‘smochină’.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bardhi, Ismajli 1980
Biblia 1975
- Blanchum 1635
- Bonnet 1998
Bourciez 1923
- Brâncuș, 1981
- Brâncuș, 1983
Brâncuș 1999
- Brâncuș, 2004
- Çabej 1996
Candrea, Stamile [1979]
- CDDE
- DA
Damé [1905]
- Densusianu 1938
- DGDS III
- Dictionarium valachico-latinum*
- DLR
Ernout, Meillet 1959
- FS 1954
FS 1980
Guțu
HEM
- Hristea 1968
- Loșonți 2001
Munteanu 2008
- M. Bardhi, R. Ismajli, *Cours de langue albanaise*, Prishtina.
– *Biblia sau Sfânta Scriptură. Tipărită acum a doua oară sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod*, București.
- *Le dictionnaire de 1635 édité avec introduction et index complet par Mario Roques: Dictionarium latino-epiroticum per R.D. Franciscum Blanchum*, Paris, 1932.
- Guillaume Bonnet, *Les mots latins de l'albanais*, L'Harmattan, Paris.
– Édouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane, deuxième édition refondue et complétée*, Paris.
- Gr. Brâncuș, *Semantica termenilor românești din substrat*, în I. Coteanu, Lucia Wald (ed.), *Semantică și semiotică. Profesorului Al. Graur, cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani*, București, p. 211–215.
- Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Gr. Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, Bibliotheca Thracologica XXX, București.
- Gr. Brâncuș, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă cultură românească* ed. I, București, 1991; ed. a II-a, București.
- E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, IV, Tirana.
- C. Candrea, C. Stamile, *Sperimentazione didattica in un ambiente bilingue arbëresh*, Università degli Studi di Calabria.
- I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, 1907 și urm., îngrijirea ediției și prefață de Gr. Brâncuș, București, 2003.
- Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français; nouvelle édition revue, corrigée et considérablement augmentée*, București.
- Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, în Ov. Densusianu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, 1975.
- *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, Maria Marin (coordonator), Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, București, 2011.
- *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008.
- *Dicționarul limbii române*, serie nouă. Academia Română, 1965–2010.
- A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. a IV-a, Paris.
- *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana.
- *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana.
- G. Guțu, *Dicționar latin – român*, București, 1983.
- B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, ed. Gr. Brâncuș, I–III, București, 1972–1976
- Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București.
- D. Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, *Etymologica* 9, București.
- Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București.

- Pani 2007 – Pandeli Pani, *Albanisch intensiv. Lehr- und Grammatikbuch*, Wiesbaden.
- Papahagi 1974 – T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* ed. a II-a, București.
- Ps H – *Psaltirea Hurmuzaki*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, 2005.
- Radovicka, Karapici, Toma 1975 – L. Radovicka, Z. Karapici, A. Toma, *Gjuha shqipe*, I, Tiranë.
- Sala 1999 – Marius Sala, *Du latin au roumain*, traduction de Claude Dignoire, Paris, București.
- TILR II – *Istoria limbii române*, Academia Română, vol. II. Redactor responsabil: I. Coteanu, colectiv de revizie: I. Coteanu, I. Fischer, M. Sala, București, 1969.
- Vătășescu 1997 – Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București.

L'ÉVOLUTION DU LAT. *POMUS*, *POMUM* EN ROUMAIN ET EN ALBANAIS

RÉSUMÉ

Le roumain et l'albanais continuent, en conservant le sens, lat. *pomus* 'arbre fruitier', *pomum* (pl. *poma*) 'fruit'. Roum. *pom*, alb. *pemë* élargissent leur contenu et peuvent désigner toute sorte d'arbre. Roum. *poamă* 'fruit', *rod* (< sl.) et alb. *pemë* 'fruit', *fryt* (< lat. *fructus*, que le roumain a gardé avec un sens différent) forment des paires correspondantes. Le dialecte aroumain ne conserve ni la forme de pluriel (*poma*) de *pomum*, ni *fructus*; il ne connaît ni l'emprunt *rod*, fait au slave. L'aroumain semble continuer lat. *pomus* m. (*pom* 'arbre') et *pomum* n. (*pom* 'fruit'), en formant une homonymie partiellement identique avec celle de l'albanais (qui, pourtant, se sert du féminin latin).

Dans le stade actuel, entre le mot roumain *poamă* et celui albanais *pemë* il y a une différence notable de fréquence.

Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române